

S A Y I ' 11 • 2 0 0 4

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

KİTÂBİYAT

Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler

John Locke

çev. İsmail Çetin, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999. 94 sayfa.

Ampirist bilgi kuramının ve felsefi liberalizmin kurucusu kabul edilen İngiliz filozof John Locke (1632-1704), *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler* (İng. *Essays on the Law of Nature*) başlıklı çalışmasını, kariyerinin daha başlarında, 1663-64 yıllarında Latince olarak kaleme almış, ancak hayattayken bu notları yayımlamamıştır. *Denemeler*'in yayımlanması, 1954 yılında gerçekleşebilmiştir. Bu kitap, Locke'un daha sonra kaleme aldığı çalışmaların çerçevesini çizmesi, kullandığı kavramların pek çoğunu açıklaması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın konusu olan tabiat kanunu, insanın ahlâklı bir varlık olmasının temelleri olarak incelenmektedir. O nedenle *Denemeler*, bizim bugün alıştığımız ve beklediğimiz anlamda tabiattaki neden-sonuç ilişkisini araştıran bir bilim felsefesi eseri değil, insanın ahlâkî ödev ve yükümlülüklerinin kaynağını tabiat kanununda arayan ve ona dayandıran bir tür ahlâk felsefesi kitabıdır denebilir.

Denemeler, her biri bir iddiayı kanıtlamaya ayrılmış sekiz bölümden oluşmaktadır. "Birinci Bölüm"de Locke, bize verilmiş bir ahlâk kuralı ya da tabiat kanunu bulunduğunu savunur. Bu kanun, önceki filozofların bir kısmınca "ahlâkî iyi ya da erdem", bir kısmınca her insanın sahip olduğu davranış prensipleri olarak "doğru akıl", diğer bir kısmınca da tabiat tarafından insanlara yerleştirilen ışıkla kavranan "tabiat kanunu" olarak anlaşılır. Bu bir kullanım özgürlüğü anlamında "tabii hak" değil, emir ve yasak ifade eden kanundur (s. 18). Locke bu tanımlar arasından sonuncusunu tercih etmekte ve tabiat kanununu, "Tabiat ışığı ile öğrenilebilen, rasyonel tabiata neyin uyduğunu,

neyin uymadığını gösteren ve bu sebeple de emredici veya yasaklayıcı olan ilâhî iradenin bir buyruğu" (s. 19) olarak tanımlamaktadır. Locke, tabiat kanununu beş kanıtla ispat etmeye çalışır. İlk kanıt, insanın gerçekleştirmesi gereken özel bir görevi olduğu düşüncesine; ikinci kanıt, insanların vicdan sahibi birer varlık olduğu anlayışına dayanmaktadır (s. 19-22). Üçüncü kanıt, evrendeki her bir varlığın ilâhî hikmet tarafından belirlenmiş kanuna uygun hareketinden; dördüncü kanıt, toplumsal yapının dinamiklerinden çıkarılmaktadır (s. 22-23). Beşinci kanıt ise insanların erdem ve erdemsizliklerinin uzantıları olan suç ve ceza olgularının varlığına dayanmaktadır (s. 24).

Locke "İkinci Bölüm"de, bir önceki bölümde kanıtladığı tabiat kanununun, tabiat ışığı ile bilinebileceğini göstermeye çalışır. Tabiat ışığı ise insanların kendisi ile gerçekliğin bilgisine ulaştığı yetilerdir. Locke doğuştan bilgi, gelenek ve duyu tecrübesi olarak üç tür bilgi kaynağının kabul edildiğinden söz eder. Tabiatüstü bilgi, yani vahiy de bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmekle birlikte, bunun ele alınan konu ile ilgisinin olmadığını ifade eder (s. 26). Locke bu bilgi kaynaklarından hangisinin gerçek bilgi kaynağı olduğunu araştırır. Bilgimiz, bazılarının iddia ettiği gibi, gerçekten doğuştan geliyorsa bu, "kolay ve güvenli bir bilme yolu" olarak kabul edilebilir. Çünkü insan böylece şüphesiz bir bilgiye ulaşabilecektir (s. 27). Locke, aşağıda da görüleceği gibi, bu görüşe şiddetle karşı çıkmaktadır. Diğer yandan gelenek, başka insanların inanç ve alışkanlıkları olarak, tabiat kanununun insan tarafından bilinmesinde uygun değildir. Yeryüzünde birbiri ile çatışan geleneklerin varlığı, geleneğin bir inanç objesi olması, nihaî anlamda geleneğin kurucusunun da duyulanyla bilgi elde etmesi ya da vahye muhatap olması nedenleriyle tabiat kanunu gelenek ile öğrenilemez (s. 29-31). Deneysel bir felsefeci olan Locke'a göre, insanın tabiat kanunu hakkındaki bilgisinin temeli duyu algısıdır. İnsan duyular ile tabiatı algılar, akıl ve muhakeme gücü ile onun bir yapıcısı olduğu düşüncesine ulaşır. Buradan da tabiat ışığı ile evrensel tabiat kanununun varlığı kesin bir biçimde anlaşılır (s. 31-32).

Locke *Denemeler*'in "Üçüncü Bölümün"de, insan ruhunda doğuştan gelen bir tabiat kanununun -bir başka ifade ile- ahlâkî buyrukların bulunup bulunmadığını araştırmaktadır. İngiliz felsefeci bu sorunun cevabının olumsuz olduğunu göstermek üzere beş kanıt ileri sürer: İlk kanıtla göre, ruhta hazır bilgi bulunduğu iddiası bugüne kadar kanıtlanamamıştır. İkinci olarak, insanlığın geneli düşünüldüğünde, beklenildiğinin aksine tabiat kanununda birlik bulunmamaktadır. Üçüncü olarak çocukların, bilgisiz insanların ve tabiatla yaşamakla birlikte tabiat kanunundan habersiz olanların bulunması da

ruhta doğuştan gelen bir bilginin bulunmadığını gösterir. Dördüncü olarak, bilge insanların aksine, akılsız insanların tabiat kanunu hakkında bilgi sahibi olmaması bir başka kanıttır. Son olarak Locke, tabiat kanunu doğuştan ruhumuza yerleştirilmiş olsaydı, ahlâkî prensipler kadar, mantikî prensipler de doğuştan gelirdi iddiasını öne sürmektedir. Oysa mantikî prensiplerin bilgisine, bunları başkasından öğrenmeden veya gözlemler ve akli çıkarımlar ile ulaşmak mümkün görünmemektedir (s. 36-40). O nedenle Locke'a göre, ahlâkî ya da mantikî prensiplerin doğuştan insanla birlikte geldiğini kabul etmek doğru değildir.

Locke "Dördüncü Bölüm"de, tabiat kanunu bilgisinin insanlara akıl ve duyu algıları aracılığıyla ulaştığını iddia etmektedir. Duyu yetisi algılanabilir varlıklara ilişkin malzemeleri toplar, akıl da bunları sınıflandırarak ve düzenleyerek bilinenlerden bilinmeyenlere ulaşmayı sağlar. Bu yetilerin biri olmadan sadece diğeri ile tabiat kanunu bilinemez; bunun için akıl ve duyu yetisinin karşılıklı yardımlaşması gereklidir (s. 42-44). Bu sürecin nasıl gerçekleştiğinin anlaşılabilmesi için, öncelikle insandan üstün bir gücün var olduğunun kabul edilmesi, daha sonra da bu gücün insan hayatını onun iradesi doğrultusunda yönlendirmesini beklediğinin bilinmesi gerekir. Bunları ise, duyularımızla dünyanın mükemmel bir yapı ve düzenlilikte olduğunu algılayarak ve aklımızla bu mükemmelliğin güçlü ve hikmetli bir yaratıcısı olduğu sonucuna ulaşarak öğrenmekteyiz (s. 44-45). Nasıl evrende düzen ve gaye varsa, onun bir parçası olan insanda da düzen ve gaye vardır. Bu gayenin ne olduğu, insanın yapısından ve kendisine verilen yetilerden anlaşılır (s. 48). İnsan duyu ve akıl yetisine sahip olduğunu fark ettiğinde, varlıklar ve onların yapısında dışı vuran ilâhî güç ve hikmeti düşünür; daha sonra da bu yaratıcı huzurunda saygıyla eğilir.

Locke "Beşinci Bölüm"de, tabiat kanununun insanların ortak kabullerinden öğrenilemeyeceğini iddia etmekte, halkın sesine kulak vermenin pek çok kötülüğe yol açarak Tanrı'ya ulaşmayı güçleştireceğini vurgulamaktadır. Ona göre insanların tabiat kanununu savaşlar, ayaklanmalar ve ahlâksızlıklar içinde kaybolmuş halkların sözlerinde araması faydasızdır (s. 50-51). Locke, insanların müşterek kabullerini vaz'î (pozitif) ve tabii (natural) olarak ikiye ayırmaktadır. Bunlardan birincisi, insanların serbest dolaşım ve ticaret gibi konularda ortak yararları gereği yaptıkları anlaşmalardan doğan kabullerdir. Locke'a göre bu kabuller, belirli ihtiyaçlardan kaynaklanan anlaşmalara dayandığı ve bölgesel olduğu için tabiat kanununun varlığına kanıt olamaz. Müşterek kabullerin ikincisi ise, tabii içgüdü ile ulaşılan tabii kabuldür. Bu da

üçe ayrılır: Ahlâkî tavır ve davranışlarla ilgili kabuller, insanların tasdik ettikleri görüşler ve akıl sahibi her insanın kabul edebileceği ilk prensiplerle ilgili kabuller (s. 53). Locke, evrensel ahlâkî kabulün bulunmaması ve insanların müşterek kanaatlerinin tabiatın ilk prensiplerinden çıkarılmaması gibi nedenlerle, tabii kabullerin de tabiat kanununa kanıt olamayacağını iddia etmektedir (s. 54-62). İlk prensiplerle ilgili müşterek kabuller konusunda ise Locke, bunların mantıkî prensipler olmaları nedeniyle konuyla ilgisinin ve ahlâkî alan üzerinde de etkisinin olmadığını öne sürer (s. 63).

Denemeler'in "Altıncı Bölüm"ü, tabiat kanununun insanın tabii yapısında bulunan sorumluluğu yerine getirmede bağlayıcı olduğu iddiasını ele almaktadır. Sorumluluk, üzerimize yüklenen ödevi yerine getirme ve buna itaatsizlik durumunda belirlenmiş cezaya katlanma olmak üzere iki türdür. Ödevin kaynağında ise, bir varlığın başka bir varlık üzerindeki otorite ve üstünlüğü vardır. Otorite ve üstünlük de, bütün varlıkların yaratıcısı olarak Tanrı'nın sahip olduğu tabii haktan, bu hakkın bir kısmının başka bir varlığa aktarılmasıyla oluşan bağışlanmış haktan veya insanların birbiriyle yaptıkları anlaşmadan doğan haktan kaynaklanabilir (s. 65-67). Kaynağı ne olursa olsun, bütün ödevler vicdanı bağlar. Tanrı'nın her şeyin yaratıcısı olması ve ilâhî iradenin tabiat kanununun bilgisini tabiat ışığı aracılığıyla ortaya koyması nedeniyle, tabiat kanunu insanlar üzerinde bağlayıcıdır (s. 69-70). Diğer bütün kanunlar da bağlayıcılığını tabiat kanununun bağlayıcılığından almaktadır.

Locke "Yedinci Bölüm"de, tabiat kanununun bağlayıcılığının sürekli ve evrensel olduğunu iddia etmektedir. Süreklilik, tabiat kanununun bağlayıcılığının bütün zamanları kapsadığını; evrensellik de, bağlayıcılığın her bir insana yönelik olduğunu ifade eder (s. 74-77). İnsan, hırsızlık ve cinayet gibi yasaklardan kaçınmakla, Tanrı'ya saygı ve ana-babaya sevgi gibi duygulara sahip olmakla sürekli yükümlüdür. Zor durumda olanlara yardım etme ve başka insanların işleriyle ilgilenme gibi durumlarda yükümlülük ise, belirli şartların oluşmasından sonra ortaya çıkmaktadır. Tabiat kanununun evrenselliği de bunun gibidir. Akıl sahibi olan her bir insan, tabiat ışığı ile ahlâkî bakımdan tabiat kanununun bağlayıcılığını kabul etmektedir. Tabiat kanununun sefahat ve iftira gibi olumsuzlukları yasaklaması, hayırseverlik ve dürüstlük gibi olumlu davranışları emretmesi her insan için eşit ölçüde bağlayıcıdır (s. 77). Ancak tabiat kanununun bazı yükümlülükleri, insanların sahip oldukları farklı özellikler ile sınırlıdır. Yöneticilerle yönetilenlerin yükümlülükleri aynı olmaz.

Denemeler'in sekizinci ve son bölümünde Locke, insanların kendi çıkarlarını kollama güdüsünün tabiat kanununun bir dayanağı olamayacağını savunmaktadır. Locke'a göre, ahlâkî davranışların prensiplerini insanların istek, arzu ve güdülerinde gören yaklaşım, tabiat kanununun bağlayıcılığını ortadan kaldırmakta, erdemli bir insan hayatı anlayışını pek mümkün kılmamaktadır. Bu ise, "akla, insan tabiatına ve onurlu bir hayat tarzına" aykındır (s. 91). O nedenle, bir insan davranışının faydalılığı tabiat kanunu için temel teşkil edemez (s. 92). Tabiat kanununa uygunluk, ancak bir davranışın faydalı olması sonucunu doğurabilir.

Sonuç olarak *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, ülkemizdeki Locke araştırmaları alanında önemli bir boşluğu doldurması yanında, din, ahlâk, hukuk ve siyaset felsefelerinde zaman zaman başvuru olan "tabîî kanun" tartışmalarına da katkıda bulunacaktır. Bu konuda günümüzde öne çıkan tartışmaların önemli bir kısmı, kısaca işaret etmek gerekirse, hak teorileri ya da hak iddiaları çerçevesinde meydana gelmektedir (insan hakları, kadın hakları, yaşama hakkı vb.). Bu sorunların ele alınması sırasında hiç de küçümsenmeyecek derecede tabîî hak ve hukuk iddialarına atıfta bulunmaktadır. O nedenle, tanıtımını yaptığımız *Denemeler*, söz konusu tartışmaların gelişimini izlemek ve anlamak bakımından bir ihtiyacı karşılayacaktır. Ayrıca din felsefesinde Tanrı'nın varlığını ispat için ileri sürülen teleolojik delil ve ahlâk felsefesindeki vazife kavramı bağlamında, temel sorunlar tartışılmaktadır. John Locke hakkında araştırmalar yapmış ve yayınları bulunan bir din felsefecisi tarafından dilimize kazandırılan bu çevirinin, ülkemizde Locke'un felsefesinin daha yakından anlaşılmasına ve özellikle din ile ahlâk felsefesi çalışmalarına katkıda bulunacağına inanıyorum.

Muhsin Akbaş

Monologdan Diyaloga: Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu

Mahmut Aydın

Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001. 303 sayfa.

Dinlerarası diyalog, kavram olarak Hıristiyan bir çevre ve kültüre aittir. Hıristiyanlar bu kavramı geçtiğimiz asrın ikinci yarısından itibaren dinlerarası ilişkilerde kullanmaya başlamışlardır. Şaşırtıcı bir biçimde ilk kez ökümenik (dolayısıyla Protestan) çevrelerde ele alınan, farklı dinlere mensup insanların birbirleriyle ilişkilerinin mahiyetinin teolojik açıdan değerlendirilmesi fikri, "diyalog" kelimesiyle somut ve bizzat isim verilerek Roma Katolik Kilisesi'nin